

VÁLTOZÓ IDŐBEN

Sorbán Angella – Nagy Kata

Kisebbségbe zárva*

Közéletről, RMDSZ-ről, érdekérvényesítésről, politikáról

„Végül is, ha leszámítjuk az ideológiai, a szociális, a politikai, a generációs és a felekezeti különbségeket, no meg a személyi ellentéteket, igazán egységes csapat volnánk.”
(Szócs Géza főtitkári jelentője az RMDSZ II. Kongresszusán, 1991. május 21-én.)¹

Jelen tanulmányban az elmúlt bő évtized tapasztalatainak különféle értelmezéseit, értékeléseit mutatjuk be a kisebbségi politizálást, a közügyről való gondolkodást illetően.

Kutatásunk 2002 első felében készült, és az azóta eltelt időszakban jelentős események zajlottak/zajlanak² az erdélyi magyar közéletben, így elemzésünk elsősorban az 1989 utáni kisebbségi érdekérvényesítésről való gondolkodásmódoknak egy epizódját dokumentálja. Mindazonáltal tanulmányunkkal nemcsak a közelmúlt, illetve napjaink történéseihez kívánunk adalékkal szolgálni, hanem sokkal inkább azokra a kisebbségi létből adódó kényszerekre, korlátokra, örökölt dilemmákra helyezük a hangsúlyt, amelyek a közéleti gondolkodás- és beszédmódokat továbbra is meghatározzák a romániai magyarság körében.

1. Közéleti sémák

Az elmúlt tizenkét év kisebbségi politizálásával kapcsolatban ma már több olyan (politológiai) sztereotípiát létezik, amelyek megadják a politikát érintő értekezések „bejáratott” keretét. Ezek a sémák megnehezítik a kisebbségi politizálás tárgyilagos elemzését, részben elfedik a valós közéleti problémák tartalmi elemeit, a kelet-európai kisebbségi helyzet sajátosságait. Emellett gátat szabnak a különböző társadalmi rétegek, csoportok,

* Az elemzés alapjául szolgáló mélyinterjú vizsgálatot a TREND Társadalomkutató Műhely 2002 február-áprilisában készítette. Összesen 137 egy-másfél órás beszélgetés készült 10 erdélyi megye 85 településén a magyar nemzetiségű helyi önkormányzati tisztviselőkkel. A tanulmány az *Örökölt dilemmák. Beszélgetések a romániai magyar társadalomról* című, megjelenés előtt álló kötet egyik fejezete.

helyi közösségek önreflexiójának, a kisebbségi kérdéstről való egészséges kommunikációjának is.

Egyik ilyen séma az úgynevezett mérsékelt és radikális oldalak³ szembeállítása, amihez „magától értetődően” társul az egység-egységbontás címkézés. Az önkormányzati tisztségviselőkkel készült beszélgetések arra engednek következtetni, hogy a „mérsékelt-radikális törésvonal” sémája mesterséges, és nem terjeszthető ki a közszereplők tágabb körére. A „két oldal” közötti átjárhatóságot több szempontból is megvilágítják kutatásunk eredményei. Ennek kapcsán elsőként azt emeljük ki, hogy a megkérdezett interjúalanyok túlnyomó többsége⁴ nem fogadja el ezt a sémát, ugyanakkor kevesen vannak azok, akik önmagukat besorolják a mérsékelték vagy a radikálisok közé⁵. Az egyértelmű önbesorolás alacsony aránya önmagában természetesen nem jelenti azt, hogy a megkérdezetteknek ne volna önálló és elkülönült véleményük a kisebbségi politizálásnak a kilencvenes évek során kialakult irányvonaláról. Kutatásunk eredményeinek tükrében ez az (önbesorolási) arány arra utal, hogy a „mérsékelt” vagy a „radikális” álláspontok/ideológiák valójában nem a belső önszerveződés kimerült eszközei, amelyekkel a tágabb közéletben szerepet vállalók azonosulni tudnának – különösen megnevezésükben, vagyis ilyen dichotómiában nem azok. Mi több, az önbesorolás helyett a megkérdezettek túlnyomó többsége a téma kapcsán igyekszik a két oldal közötti átjárhatóságot bizonyítani, legitimálni, illetve a törésvonal-séma áthidalására magyarázatokat találni⁶. Az átjárhatóság, illetve ennek hangsúlya (hangsúlyozása) a beszélgetésekben emellett azt is jelzi, hogy az erdélyi magyar közéletben a politikai pluralizmus (differenciálódás) sajátos logika szerint formálódik, a kisebbségi helyzet kényszerítő korlátai között⁷.

„Én eleve visszautasítom a mérsékelt-radikális sémát, mert ez azt jelenti, hogy elfogadjuk a külső szempontot belsőnek. Ez a közösség akkora, mint Szlovénia. A szlovén parlamentben vannak pártok. Én a platformosodásnak híve voltam, s hogy ez nem a legjobban sikerült, az azért van, mert egy közösségi össz nemzeti szerepvállalással társult, amit magunkkal hoztunk a hetvenes-nyolcvanas évekből, akkor, amikor az egész magyarságot akarta egészében mindenki megmenteni. Amikor az ügyszeretet megjelent, akkor ilyen általános módon jelent meg, nem voltak meg a specifikumai. Ennek az ideje lejárt. Másként kell megfogalmazni magunkat.” (HK.4.3.03)

„A mérsékelt-radikális séma egy címkézés. Természetes, hogy az emberek másként gondolkodnak, itt több platform van, nemcsak kettő. Mindegyik platform bizonyos kérdésekben lehet radikális, és lehet mérsékelt. Tehát én nem szívesen használom.” (HK.4.3.01)

„Sose tetszett a kifejezés, hogy mérsékelték és radikálisok, főleg a radikális kifejezés nem, mert szerintem, ezt már többször hangoztattam és kifejtettem, a mérsékeltnek nem a radikális az ellentéte. A radikalizmus így, az nem jelent semmi rosszat, semmi negatívát. Annyit jelent, hogy addig be nem vált módszerek [helyett] új módszerek, más eljárások, más koncepciók kellene. Ez a radikalizmus nem jelent sem durvaságot, sem sarkalatosságot, sem kibékíthetetlen ellentéteket, sem irredezantizmust. Sajnos, a köztudat ilyen beállításban próbálja elfogadni.” (HK.1.2.01)

„A radikális-mérsékelt séma már egy kicsit lecsengett. Ezelőtt 2-3 évvel volt téma, amikor a kormányzásban voltunk, inkább személyekhez kötődött. Nem hiszem, hogy az RMDSZ-ben vannak túlságosan mérsékelt és túlságosan radikális eszméket vallók. Mit jelent az, hogy radikális? Szerintem ránk kényszerítették kívülről. Nem különböző nézetű csoportosulások voltak, hanem egyesek másként gondolták, mint mások.” (HK.3.2.03)

„A csúcsvezetés a megegyezés és az úgynevezett mérsékelt politizálás híve. A reformerek, azok a gyorsabb haladás, a kategorikusabb kiállás, jogainkért való küzdelem hangsúlyosabbá tétele mellett vannak, ez a vita ugye folyik, és néha eldurvul. (...) Mindkettőben van valami, és néha egyik-másik eredményeket mutat fel. Igaz, volt egy adott pillanat, amikor a kemény kiállás hozott eredményt, most, jelenleg ez az egyezkedő politika néz ki célravezetőnek, de tulajdonképpen nincs is két szárny. Mivel az egyik, s utána a másik lép előtérbe, hogy minket megtévesszenek, és zavarba hozzanak.” (HK. 3.4.15)

„Tény, hogy az RMDSZ-en bőven lenne mit változtatni. Most, hogy radikálisok-e vagy moderátok, vagy mit tudom én Reform Tömörülés-e, vagy minek nevezzük ezt az egészet, e között én tényleg nem szeretnék vízv választót tenni. Tény az, hogy mindkét félnek megvan a maga igazsága. Ha egyiket hallgatod meg, talán neki adsz igazat, ha a másikat, akkor meg őneki. Tény az, ha a felső vezetés megpróbálna alászállni, megpróbálna egy kicsit egyeztetni, közelebb kerülni a néphez, akkor azt mondanám, hogy nincs minden elveszve. És nem kell fejetek levágni ahhoz, hogy az RMDSZ munkája pozitívrá változzék vagy egy másik folyamatot vegyen.” (HK.2.1.18)

A radikális-mérsékelt dichotómia törekenysége (cáfolhatósága) kimutatható az RMDSZ-platformok megítélése kapcsán is. A platformokra vonatkozó vélemények majdnem minden esetben igen általánosak, ezek nem tartalmazzák a különböző platformok ideológiai szinten elkülöníthető differenciáit, amivel eszmeileg azonosulnának, illetve amitől elhatárolódnának az interjúalanyok. Következésképpen, a megkérdezettek a plat-

formokkal kapcsolatban vagy az egység fontosságát hangsúlyozzák a „sokszínűség” elfogadása mellett, vagy a „sokszínűség” szerepét, jelentőségét a kisebbségi politizálásban, az egységet féltve. Ilyen általános szintű megközelítésben nem a különféle ideológiák markáns körvonalai rajzolódnak ki a beszélgetésekből, hanem két, hangsúlyaiban eltérő, ám egymást kiegészítő diskurzus: egyfelől az egység általános dicsérete, másfelől pedig általános dicsérete a sokszínűségnek. Ez a két egymásba szövődő diskurzus külön figyelmet érdemel. Az általános szintű egység-idea kiüriti és jelentéktelenné teszi a sokszínűséget, a „platformosdit”, mivel az csak addig elfogadható, amíg nem veszélyezteti az egységet. Következésképpen, kialakul az „egység-sokszínűség” bűvös köre, amibe általános szinten záródik be a kisebbségi kérdés érdemi vitája. Ezáltal lehetetlenné válik a valós társadalmi és politikai párbeszéd, a sajátos kisebbségi politikai közgondolkodás fejlődése, a különféle álláspontok/eszmék megmértetkezése, s ennek folytán a kisebbségi politika váltógazdaságának kialakulása.

„Kérem szépen, egy politikai pártnak, hogy így mondjam, lehetnek platformjai, és mondjuk, ez nem is elítélendő, de addig, amíg nem egységbontó, mivel már mikor arra törekedik, akkor azt már nem lehet elfogadni, már az igazán egy elítélendő dolog. (...) De azért a véleménykülönbségeket meg lehet közösen tárgyalni, nem kell azért külön platform.” (HK.2.2.09)

„Az egység mindenekelőtt, ez viszont nem jelenti a vélemények különbözőségének tagadását. Végső soron az az érzésem, hogy 12 esztendeig azért tudott megmaradni az érdekvédelmi szervezetünk, mert valahogy sikeresen, nagy tapintattal és diplomatikusan tudta kezelni a különböző platformok, kezdeményezések úgynevezett arcélének a jellegzetességeit, és ebből előbb-utóbb csak sikerül egy egységes cselekvési programot összehozni.” (H.K.3.1.21)

„A platformoknak a tevékenységét, amennyiben nem törvényellenes, nyilván meg kell engedni. Azért demokrácia a demokrácia, hogy mindenki hallassa a hangját, megvédje az elvét, gondolkodását kifejthesse. (...) Amennyiben, mit tudom én, más platformnak lesz olyan elve, ami jobban képviseli az összmagyarságot Romániában, úgy gondolom, hogy logikus lenne, hogy az törjön előre. Ezeket a dolgokat mindig meghozza az élet, meghozza maga a történelem, annyira viszont nagyon oda kell figyeljünk, s ezt hiszem és vallom, hogy az RMDSZ-t nem szabad feltépni. Tehát végzetes hibánk lesz vagy lehet az, ha kétfelé vagy többfelé tépjük az RMDSZ-t, mert attól a pillanattól sem elv nem lesz, se figyelemreméltó képviselet nem lesz.” (HK.3.1.17)

„Mint ahogy említettem, az senkinek sem jó, ha mindenki egy véleményen van. Okoskodni akkor okoskodik az ember, ha a vitapart-

nere olyan, hogy lehet tőle tanulni. Szerintem az RMDSZ-nek sem lenne jó, és egy pártnak sem lenne jó, ha nem lenne belső ellentét. A vezetőket serkenti egy kicsit arra, hogy jobbak legyenek. (...) Bármelyik romániai pártnak az lenne a jó, hogy szembeállítja a magyarokat egymással, akkor azt jelenti, hogy választáskor nem egy pártot kell figyelembe venni, hanem két nullát. “ (HK.3.109)

„A mostani történet a parlamentben [a Polgári Szárny megalakulása], ez mintha a kisgazda pártot látnám a magyar parlamentben. Addig akcióznak, amíg lesz sok kisgazda és egy párt sem.” (HK.2.4.07)

Megjegyezzük, hogy a kisebbségi helyzet korlátain, illetve sajátosságain túlmenően, a szóban forgó „egység–sokszínűség” általános és önmagába visszatérő diskurzusát felerősítik a politikai kultúra hiányosságai, illetve a szocializmusban tanult politikai szocializációs minták és örökölt magatartásformák is. Itt arra utalunk, hogy – elsősorban – a kistelepülések önkormányzati képviselői tehetetlenségüknek, irányvesztettségüknek adnak hangot a beszélgetések során, „a vezetők utasításait” hiányolják, arra várnak, hogy „kijönnek a megyétől”, „gyűlést tartanak”, és megmondják, hogyan kell a helyi érdekeket megjeleníteni, érvényesíteni az egységes magyar érdekképviselő keretében. Erre a tehetetlenségre, illetve nagy és helyi (kis) politikák közötti szakadékra utal, hogy az önkormányzati tisztségviselők jelentős része tájékozatlan az RMDSZ nagypolitikai ügyeiben⁸ (SZKT, SZET, belső választások stb.), s így kézenfekvő – a tájékozatlanságot elfedendő – az említett általános egység–sokszínűség sztereotíp megközelítés/diskurzus „ismétlése” a kisebbségi politizálásról.

A beszélgetésekből ugyanakkor egyértelműen kiderül, hogy feszültség van az általános egység-diskurzus és az erdélyi magyar társadalom valós és differenciált problémái, érdekei között. Elmondható, hogy az önkormányzati tisztségviselők körében a kisebbségi politizálás (RMDSZ-politika) értékelése aszerint differenciálódik, hogy a nagypolitika milyen mértékben találkozik, illetve jeleníti meg a helyi szintű érdekeket, elvárásokat, lokális problémákat⁹. A helyi (esetenként regionális) prizmák mentén körvonalazhatóak az RMDSZ jelenlegi irányvonalát támogató, illetve azt többé-kevésbé bíráló, vagy azzal szembehelyezkedő álláspontok. Ezekre a továbbiakban az RMDSZ megreformálására vonatkozó résznél visszatérünk, ám itt jelezzük: sem az RMDSZ jelenlegi irányvonalát támogatók – vagy többnyire támogatók – tábora, sem pedig annak „belső ellenzéke” nem alkot homogén csoportot.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy az önkormányzati tisztségviselők körében készült beszélgetések a kisebbségi politizálásról annak a tanulságait tükrözik, hogy a kilencvenes évek során nem alakult ki egy értékelvű vita és vitakultúra a romániai magyar közéletben, s ennek

következtében címkék kuszasága és zavarodottság jellemzi ma a kisebbségi közgondolkodást. A kilencvenes évek konzekvenciáinak az érdemi vitája jelenleg talán a legnagyobb kihívása a kisebbségi közéletnek, hiszen e nélkül nem alakulhat ki az erdélyi magyarság jellegzetes politikai arcéle, amely ennek a társadalomnak sajátos helyzetéből, belső differenciáltságából, értékeiből, érdekeiből, a kisebbségi sors különböző időszakokban felhalmozott tanulságaiból táplálkozik. *„Az RMDSZ végtragédiája, hogy hiányzik a vitakultúra, és az egymás mellett való elbeszélés honosodott meg. Úgy gondolom, hogy azoknak, akik az ilyen típusú kijelentő-módos politizálásba kezdtek, ráférne egy kis történelmi szemle, hogy átnézzék a XIX. századi nagy magyar politikusok vitakultúráját, azt, hogy Deák Kossuth-tal hogy vitázott és lekedvesbarátomozta a vitapartnerét, és érveket próbált felhozni, mindenik azt mondta, hogy bár neked lenne igazad barátom. Teljesen más világnézetük volt, de ilyen stílusban tudtak kommunikálni egymással – akár Széchenyi–Kossuth vitája, akár Wesselényi közbeszólásai ezekbe a vitákba ... Ezt a típusú vitakultúrát kitörölték a jelenlegi erdélyi magyar politikumból, aminek a hátránya az, hogy a román politikumnak kedvezünk, hiszen azt a tapasztalati hányadost veszítjük el, ami számunkra a pluszt jelenti.”* (HK.3.3.12).

A meglévő közhasználatú, önmagunkról untig ismételt sémák, „strukturák”, valamint a magyarországi pártok politikai befolyása (és anyagi támogatása) mentén zajló polarizációs folyamatok – úgy tűnik – egyelőre az egymás mellett való elbeszélés csatornáit építik és legitimálják, sőt „hamis dichotómiákat, kiürült retorikákat konzerválnak, s ezáltal terméketlenné teszik a kisebbségi kérdés érdemi (belső használatra való) kibontását Erdélyben.

2. Kisebbségi dilemmák

A közgondolkodás fentebb bemutatott jellemzői, a kisebbségi helyzet kényszerítő körülményei, a (kisebbségi) politikai szocializáció sajátosságai, az ezekből adódó védekező reflexek és kommunikációs deficitek – úgy tűnik – folyamatosan újratermelik a romániai magyarság sorsdilemmáit. Ezek a dilemmák (hogyan lehet?) igen összetettek és sokrétűek, külső kényszerekből, belső erőtlenségből, és a kisebbségi politika stratégiátlanságából egyaránt táplálkoznak. A kisebbségi kérdésnek az elmúlt történelmi időszakokban, csakúgy mint jelenleg, voltak/vannak „gerjesztési” és „stabilizációs” periódusai nemzetközi szinten, amelyek lecsapódnak a román–magyar kapcsolatokban és ezáltal a többség–kisebbség viszonyrendszerében, alapvetően befolyásolva a kisebbség belső önszerveződési trendjeit, közgondolkodásának alakulását.

A megkérdezett önkormányzati tisztségviselők túlnyomó többsége a beszélgetések során felvetett valamilyen kisebbségi (örökölt/újratermelt) dilemmát, elsősorban a román–magyar viszonytal, illetve együttélésel összefüggésben.¹⁰ A többség és a kisebbség viszonya – a beszélgetések alapján – a kilencvenes években nem javult jelentős mértékben. Az elmúlt évtizedben újratermelődött a többség és a kisebbség közötti kölcsönös bizalmatlanság, ami a politizálás területén a kisebbségi megegyezéses, valamint a többségi, balkáni politizálási gyakorlatok közötti feszültségben jelentkezik. Következésképpen: folyamatosan visszatérő dilemmaként fogalmazódik meg a (központi és a helyi) megegyezések, paktumok kérdése. Hogyan lehet egyezkedni a román kormánnyal úgy, hogy be is lehessen tartatni a megegyezéseket? Mennyit ér egy törvény vagy alkotmányos jog, ha helyi szinten nem, vagy csak részben érvényesíthető? Hogyan lehet közöskéként integrálódni a román társadalomba, ha ennek a társadalomnak újabb és újabb generációi nőnek fel úgy, hogy nem ismerik az együttélő vagy őshonos nemzetiségek kultúráját? Hogyan lehet ma a kisebbségi magyarság érdekeit úgy megfogalmazni, és „elmondani”, hogy elfogadható legyen a többség számára? Hogyan lehet a magyar kisebbség modernizációját megvalósítani a romániai gazdasági körülmények között?

Úgy tűnik, hogy a történelemből és a kilencvenes évek tapasztalataiból kiindulva egy másfajta kommunikációt kellene kitalálni, és meghonosítani a többségi románság irányában, hiszen ennek bejáratott modelljei nem hoznak átütő sikereket a többség és a kisebbség közötti viszony javításában. Am ezt értelemszerűen meg kell(ene) előznie a romániai magyarság érdekeinek, jövőstratégiáinak belső integrációja – tehát annak konszenzusos megtalálása/kitalálása, hogy mit közvetít a romániai magyar (egységes) érdekképviselő a többségi társadalom felé.

A kilencvenes évek RMDSZ-politikájának értékelése a beszélgetések alapján két ponton bontható ki részletesebben. Egyik, hogy mennyire volt eredményes a kisebbségi politizálás az elmúlt tizenkét évben (ellenzéki, illetve kormányzati szerepvállalás, protokollum-politika), másik, hogy milyen mértékben érdekképviselő ma (már) az RMDSZ, azaz milyen arányban mondták a megkérdezettek azt, hogy inkább pártként működik, mint érdekképviselőként. Az RMDSZ-politika eredményességére vonatkozóan a megkérdezettek közel fele¹¹ mondta azt, hogy összességében ez inkább eredményes volt az elmúlt évtizedben, több mint egynegyedük ítélte meg úgy, hogy ez kevés eredményt hozott¹², a fennmaradó egynegyed nem adott egyértelmű választ erre a kérdésre (vagy a választ megkerülte)¹³. Továbbá az interjúalanyok közel fele úgy értékelte, hogy az RMDSZ érdekképviselői szervezetként működik¹⁴, több mint egyharmaduk volt azon a véleményen, hogy az RMDSZ ma már inkább pártként¹⁵ van jelen a romániai politikában¹⁶. Ezek az álláspontok azon-

ban összefüggnek egymással: akik kevés eredményt látnak, azok az RMDSZ-t inkább pártként definiálják (elsősorban a székelyföldi és a kisebb települések önkormányzati képviselői), akik pedig inkább eredményesnek értékelik az RMDSZ-politikát, azok érdekképviseleti szerepét emelik ki (leginkább a Partiumban jellemző).

Ezek az adatok újból megerősítik, hogy az elmúlt tizenkét év tapasztalatainak (helyi prizmákon is átszűr) értékelése mentén különülnek el az álláspontok a kisebbségi politika jelenlegi irányvonaláról – felvetve az egységes romániai magyar érdekképviselő, érdek-integráció dilemmáit és kihívásait. Makkai Sándor alapvetően ugyanezt a kihívást fogalmazta meg, több mint hetven évvel ezelőtt a *Magunk revíziójában*: „Mindnyájan mélyen érezzük, hogy az erdélyi magyar kisebbség élete a társadalmi megszervezkedésen fordul életre-halálra. Ez a döntő kérdés, voltaképpen az egyetlen nagy kérdés, melynek megoldása reánk vár, mivel a társadalmi megszervezkedés magában foglalja és önmagából természetesen sugározza ki az összes létkérdések – gazdasági és kulturális problémák – megoldását is. Mindenki tudja, hogy a szervezettség egységet jelent. De kevesen és nehezen akarják belátni, hogy az egység nem jelszó, még kevésbé bálvány, mely körül ünnepi táncokat kell lejteni. Az egység szervezett életet, organikus munkaközösséget jelent egyetlen célnak: a nemzeti érték önfenntartásának a szolgálatában. Nagyon nehéz ezzel a kérdéssel úgy foglalkozni, hogy többet és mást hozzunk ki belőle, mint amit tizenkét esztendeje folyamatosan hallunk. Azért nehéz, mert a köztudat elhatározta, hogy az egység olyan magától értetődő és természetes követelmény, amiről felesleges szót szaporítani. De a baj az, hogy ez a természetes és magától értetődő valami ténylegesen nem létezik. Mint jelszó és bálvány, a hírlapi cikkek, beszédek és viták ezreiben szerepel ugyan, de a valóságban még a világos körülírást, az elvi tisztázást, az öntudatos programmá levésnek pedig még a csírába szökkenését is fájdalmasan nélkülözi.”¹⁷

Régi/új központi dilemma tehát: hogyan valósítható meg legújabban az egységes magyar érdekképviselő integrációja, új tartalmakkal való feltöltése, amelyhez új retorika is társul a kiürült „megmaradás-narratívák” helyett, hihető jövőképet kínálva az erdélyi magyar közösségeknek az elmúlt évtizedek illúzióvesztései után.

A vázolt sokrétű dilemmák mindazonáltal világosan jelzik azt is, hogy a helyi politikai közszereplők körében létezik egy határozott igény a kilencvenes évtized tapasztalatainak kiértékelésére a kisebbségi politizálást illetően, ami a romániai magyar érdekképviselő újragondolásának/újrafogalmazásának, az RMDSZ megreformálásának a gondolatát is magában hordozza.

3. Az RMDSZ megreformálása

Az RMDSZ megreformálása kapcsán is szokásos és divatos az RMDSZ-ben és holdudvarában tevékenykedő személyeket (pontosabban a mediatisztált álláspontokat) két táborra osztani. Egyik oldalon lennének azok, akik nem akarnak reformot, másik oldalon pedig azok, akik ezzel ellentétes véleményt képviselnek (ez utóbbit leggyakrabban a Reform Tömörüléssel¹⁸ hozzák összefüggésbe).

A kutatás eredményei a reform felvetése mentén sem erősítik meg az úgynevezett radikális-mérsékelt törésvonal meglétét az önkormányzati tisztségviselők körében. Vizsgálatunk adatai differenciált képet mutatnak mind a megreformálás szükségességének felvetése, mind pedig a reform tartalmi elemeinek szempontjából: miben is kellene az RMDSZ-t megreformálni? Itt visszautalunk arra, már említettük, hogy nem alkot homogén tábor sem az RMDSZ jelenlegi irányvonalát támogatók/többnyire támogatók csoportja, sem pedig annak „belső ellenzéke”, és emlékeztetünk arra is, hogy a megkérdezett önkormányzati tisztségviselők 93,4%-a az RMDSZ színeiben indult, és nyerte el tisztségét a helyhatósági választásokon.

1. Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a megkérdezett önkormányzati tisztségviselők körében létezik egy olyan csoport, valamivel több, mint egynegyedük¹⁹, akik egyértelműen és határozottan támogatják az RMDSZ jelenlegi irányvonalát. Ennek az álláspontnak a lényege az a meglátás, hogy az elmúlt tizenkét évben az RMDSZ, ha voltak is hibái, alkalmazkodni tudott a román politikai közélet kihívásaihoz, összességében véve jól, megfelelően politizált, ugyanakkor mára már kitermelődött egy profi vezető elit, amely méltán vívott ki tekintélyt magának mind a magyarság, mind pedig a románság körében. Ezen álláspont szerint a jelenlegi irányvonal az egyensúlyé: egyensúly a platformok, a különböző vélemények/álláspontok között, egyensúly a hatékony érdekképviselet és a lehetőségek között.

„Az RMDSZ-re nagyon nagy szükség van. Egy olyan szövetség, amelyik fel tudta vállalni az érdekképviseletet. Megpróbálta a különböző platformok között az egyensúlyt megtartani. Nem engedték labdába rúgni a túl szélsőséges megnyilvánulásokat. Ez egy jó elgondolás volt. Az RMDSZ egy jó politikát folytat.” (HK.3.1.03)

“Én nem hiszem, hogy meg kell reformálni az RMDSZ-t, azt sem, hogy másfajta vezetőkre lenne szükség. Milyen másfajta vezetőkre? Tehát más politikai vonalat képviseljenek? Hogyan? Vagy erkölcsileg nem megbízhatók a jelenlegiek? Vagy a munkastílusuk nem megfelelő?

Ha csak egy általános kritikaként fogalmazódik meg egy ilyen meddő vitában, akkor fölöslegesnek tartom, az ilyenfajta felvetést.” (HK.3.4.01)

„Én meg vagyok elégedve [az RMDSZ-szel], amellel vagyok, hogy lépcsőzetesen érzünk el valamit, mint egyből átugorjunk hét-nyolc lépcsőfokot, és visszaessünk. Az RMDSZ-nek úgy kell politizálnia, ahogy elkezdte, nem szabad engedjen.” (HK.3.1.01)

„Én az RMDSZ munkájával, hogy úgy mondjam, meg vagyok elégedve. Én úgy gondolom, hogy jobb vezetőket az RMDSZ élére, mint Markó Béla, esetleg Frunda György nevét is említhetném, nem kapunk. Annak ellenére, hogy vannak hibáik is, nagyon sok erényük van, és olyan emberekre, mint ők, szüksége van a romániai magyarságnak.“ (HK.2.1.11)

Fontos itt kiemelni a regionális megoszlást: ez az álláspont a leghangsúlyosabban a Partiumban, legkevésbé pedig a Székelyföldön van jelen, emellett van még két ismérve: a jelenlegi RMDSZ-politizálással való elégedettséget egyrészt azok vallják, akik a betöltött funkciójuknál fogva és kapcsolataik révén tényleges eredményeket tudnak elérni a helyi közösségek számára, esetleg a szakmai/politikai karrierben is, másrészt pedig azok, akiket kevésbé foglalkoztatnak a nagyközösség, a kisebbségi lét dilemmái, teszik a dolgukat helyi szinten, és nem nagyon követik a nagypolitika eseményeit, úgymond „jóhízeműek” az RMDSZ felső vezetésével, jelenlegi irányvonalával kapcsolatban. Ehhez az állásponthoz – tehát, hogy az RMDSZ-t nem szükséges megreformálni – természetesen kapcsolódik egy koherens, ám a reformhoz kötődő magyarázat, miszerint az RMDSZ folyamatosan megújult az elmúlt években, és jelenleg is ez a jellemző, hiszen az elmúlt tizenkét esztendőben számos kihívásra tudott határozott, előremutató és pozitív választ adni (például a kutatásunk időpontjában zajló helyi protokollumok, Orbán-Năstase megállapodás). Eszerint tehát nyitott kapukat döngtet az, aki a reform szükségességét hangsúlyozza, vagy ezt forszírozza.

„Úgy gondolom, hogy egy folyamatos módosulás óhatatlanul történik. Ez egy folyamat, amit sem megállítani, sem meggátolni nem szabad. Az a tapasztalat, amit 10 éve a vezetők felhalmoztak, az egy olyan kincs, amit használni kell. Kár azt mondani, hogy ez volt, és most valami más van.” (HK.3.3.11).

„Hát már meg volt újítva [az RMDSZ], mert mindig volt a kongresszus. A kongresszus választotta Markó Bélát elnöknek, s a kongresszus négyévenként van, hát ki kell várni, s ha tetszik, ha nem, ilyen a választás. Ha ráesett a szavazat, akkor ő lett. Mindig a választás a törvényes.” (HK.2.1.20)

„Az RMDSZ képes a megújulásra. A jelenlegi vezetők képzettek. Nehezen lehet megkérdőjelezni egy Frundának vagy másoknak a munkáját. Gondolom, őket majd számon tudjuk kérni, hogy mit csináltak a szövetségért.” (HK.1.2.08).

„Mit kell megreformálni? Egy állandó reformfolyamatban van. Az RMDSZ kicsoda? Van egy választott vezetése, le egészen a községéig...” (HK.2.1.09)

„Én azt mondanám, hogy aki másképp látja, vagy jobban tudná csinálni, az írja le. Tegye közzé, hogy ‘én úgy látom, hogy...’ És vállalja is fel. Nem szabad olyant csinálni, hogy megmondom, hogy te mit csinálj. Nekem te ne mondd meg. Aki az RMDSZ-t meg akarja reformálni, az írja le és vállalja fel.” (HK.3.1.15)

„A reform, kérem szépen: jöjjön valaki jobb irányzattal, könnyebben meggyőző érvekkel, és akkor bizonyára órá fogunk szavazni, és akkor az ő programját tartjuk jobbnak.” (HK.3.1.20)

„Mindenki szidja az RMDSZ-t, még az egyházat is, mi mindent szidunk, ami van, de hogy valamit itt próbáljunk [tenni], az nem létezik. Egy RMDSZ gyűlésre nem jövünk el. (...) De azért szidják az RMDSZ-t. Ez nem jó nekünk, nem az RMDSZ-nek. Az RMDSZ, az mi vagyunk, csak ez még nem ment az agyunkba. Itt a városban senkit sem érdekelnek a marosvásárhelyi [értsd SZKT, SZET] viták.” (HK.3.2.08)

Ehhez az állásponthoz kapcsolódik tehát – mint az idézetekben is van rá utalások – a reform felvetésének az a fajta bírálata is, miszerint a közbeszédben nincs jelen az új, kiérlelt alternatíva; a megkérdozettek szerint azok, akik reformról beszélnek a nagypolitika szintjén, nem kínálnak valós alternatívát arra, hogy miért és miben kell a reform (csak beszélnek a reformról). Ez arra utal, hogy a nagypolitikában főleg az RT által megfogalmazott reformtörekvések üzenetei nem jutnak el (vagy nem megfelelő módon jutnak el) a helyi szintekig, tehát az RT-nek nem sikerült egy tágabb kört megszólítania és meggyőznie ebben a kérdésben. A felvázoltak kiegészítéseképpen meg kell még említeni, hogy a megkérdozettek szerint a helyi közösségek nem foglalkoznak az RMDSZ dolgaival, „nagy ügyeivel“, tehát a reform üzenete ha el is jut valamilyen formában a helyi szintekig, a közösségek részéről nagyfokú érdektelenségbe ütközik. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a helyi RMDSZ-ekben a közösségi/szervezeti élet a mozgalmi időszakok után jelentősen átértékelődött, nagymértékben kiürült, tehát nem létezik olyan „helyi RMDSZ vita“, amely széles körben kiérlelhetné a reformtörekvések helyi szintű igényeit, s amely láncszem lehetne a nagypolitikában létező „irányvonalak“ visszacsatolására.

2. Elszórtan és kevesek által képviselve²⁰ megfogalmazódik - főleg a Székelyföldön - az a nagyon kritikus álláspont, miszerint az RMDSZ rosszul politizált az elmúlt tizenkét évben, nem érdemes és nem is lehet megreformálni. A kritika lényege, hogy az RMDSZ a kilencvenes évek végére eltávolodott azoktól az eredeti elképzelésektől, amelyek érdekében a 89-es fordulat után létrejött, ma már nem érdekképviseleti szervezet, hanem egy politikai (verseny)párt, amely nem képviseli megfelelően az erdélyi magyarságot. Ez az az álláspont, amely egyértelműen tartalmazza és vállalja azt a felvetést, mely szerint egy más politikai szerveződést kell(ene) alakítani az RMDSZ ellenében.

„Természetesen úgy látom én is, hogy az RMDSZ-t mindenképpen meg kell, meg kellene reformálni. De az is egy alapvető kérdés, hogy vajon nem kellene-e levonni azt a következtetést végre, ennyi tapasztalattal, ennyi kudarccal és tanulsággal, hogy nem lehet már megreformálni. Felvetődik az az alapvető kérdés, nem kellene-e valami egyebet alakítani, létrehozni egy új alternatívát.” (HK.1.2.01)

„Meggyőződésem, hogy ezt az RMDSZ-t már megreformálni nem lehet belsőleg. Érdekvédelemként jött létre, és érdekvédelmi tevékenysége teljesen félrecsúszott, és egy versenypártként működik a román politikai életben. (...) Az RMDSZ egyik legnagyobb bűne, hogy a Székelyföldön konzerválta az egypártrendszert. Megfosztotta a székelységet attól, hogy megtanuljon politizálni. Gyakorlatilag visszafogta a Székelyföld önszerveződési folyamatát, visszafogta az érdekvédelemesítési folyamatát. Az igények maximális szintjét a szörvány-igények szerint állította be.” (HK.1.1.13)

„Nagyon sokan - mint mondtam - kiléptek emberek, egy, kettő, három is egyszerre a helyi RMDSZ vezetéséből, rájöttünk arra, hogy az RMDSZ nem úgy végzi a dolgát, ahogy kellene, és próbáljunk meg másvalamit megalakítani. Ugyanúgy magyar nyelven, magyarul csinálni mindent, de ne az legyen a neve, hogy RMDSZ.” (HK.3.1.19)

3. E két vázolt álláspont között elhelyezkedő többségi vélemény szerint²¹ kisebb-nagyobb hangsúllyal ugyan, de az RMDSZ reformra szorul - bizonyos pontokon, területeken. Ezen „reformpárti” csoport kétharmada²² úgy véli: nem egy teljes és radikális reformra van szükség, hanem az RMDSZ tevékenységének megváltoztatására működése bizonyos területein, s egyharmadot tesz ki azoknak az aránya, akik a lényeges, strukturális, egészében vett reform szükségességét fogalmazták meg²³.

4. Mielőtt a „reformpártiság” jellemzőit, a reform irányvonalait bemutatnák, szükséges megjegyezni, hogy a megkérdezettek közel egynegyede²⁴

nem adott egyértelmű választ erre a kérdésre, ezt a témát megkerülte, vagy nem kívánt hozzászólni ehhez a kérdéshez.

A reformpártiság a kutatás eredményei alapján hangsúlyosan a Székelyföldön jelentkezik, általában pedig – Erdélyt tekintve is – a kisebb településeken (falvakban és kisvárosokban) mutatható ki. Van azonban ennek az álláspontnak – vagyis, hogy az RMDSZ-t kisebb-nagyobb hangsúlyokkal meg kell reformálni – még egy ismérve: az 1989 előtti ellenzéki politikai életút. Azok a megkérdezettek fogalmazták meg a leginkább kritikus véleményeket az RMDSZ rovására, akik 1989 előtt valamilyen szinten ellenzéki szerepet játszottak, szemben álltak a szocialista rendszerrel (a mintában szereplő valamennyi, ellenzéki múlttal rendelkező – önmagáról azt valló – önkormányzati képviselő megfogalmazta a reform szükségességét valamilyen szinten vagy területen). Azok, akiknek 1989 előtt nem volt semmilyen kapcsolatuk a politikával, ebben a tekintetben heterogén csoportot alkotnak.

A reformpártiság – a beszélgetések tanúsága alapján – abból a szempontból is szóródik, hogy a megkérdezettek értelmezésében mit is jelent „az RMDSZ megreformálása”. A válaszok²⁵ az alábbi szempontok köré csoportosíthatók: a reform mint fiatalítás, frissítés (új arcok, új elképzelések); a helyi RMDSZ-ek szervezeti életének újrászervezése és a tagsággal való kapcsolattartás folyamatosságának biztosítása; hatékonyabb és összehangolt érdekképviselet, a helyi érdekek becsatornázása és következetes képviselete a nagypolitikában; általános újrafogalmazása az RMDSZ feladatainak (koncepció); a jelenlegi csúcsvezetés éles bírálata és leváltásának sürgetése.

Reform mint fiatalítás és frissítés

A felvetett kérdésre a reform kapcsán a legtöbben²⁶ a fiatalítás (az új arcok és új elképzelések) szükségességéről beszéltek. Ezt a reformirányt nem lehet regionálisan vagy településtípus szerint behatárolni, tekintve, hogy a vélemények nagyon szórtak. Van azonban egy nagyon érdekes vetülete a fiatalításra való igénynek: ezt nem elsősorban a legfiatalabb generáció szorgalmazza (bár elmondható, hogy ennek többsége reformpárti), hanem a középgeneráció, azok tehát, akik az 1989-es változások idején még a fiatal generációhoz tartoztak, és szerepet vállaltak az RMDSZ mozgalmi periódusában. Ez arra utal, hogy ennek a (valamikor, többnyire madiszos és misszes) generációnak a hangja nem jelenik meg kellőképpen az RMDSZ jelenlegi politikájában/irányvonalában. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a fiatalabb korosztály körében az említett középgenerációhoz képest ezidáig nem jelent meg egy markáns politikai irány és értékrend, amely kitermel egy új arcélet, irányvonalat és az új elképzeléseket – a létezőkhöz képest is – alternatívaként megjeleníti. Ennek

hiányában az RMDSZ-ben történő fiatalítás lehetőségét oly módon, hogy ez új/alternatív elképzelésekkel is feltöltődjön csak a középgeneráció – tehát a mozgalmi időszakban verbuválódott ifjúsági szervezetek vezetői, tagjai – jelenthetik. Erre a jelenségre a továbbiakban, az RT megítélésének kapcsán még visszatérünk.

„A megújításra feltétlenül szükség van, nemcsak a csúcsvezetés szintjén, hanem mindenütt. Én azt hiszem, hogy parlament elé állás nem kell feltétlenül egy nyugdíjas állás legyen. Szükség van arra, hogy időnként kicserélődjene a küldötteink a román parlamentben. Az az érzésem, hogy nagyon sokan belemelegedtek a képviselői székbe, és olyan szinten kezdenek gondolkodni, mint ahogy egy kényelmi pozícióból természetes.” (HK.4.3.04)

„Úgy látom, hogy szükség van frissítésekre, fiatalításra. Ezt elismerem, de ugyanakkor azt mondanám, hogy azt úgy kell elvégezni, hogy azok, akik már benne vannak, azok vigyék be a fiatal tehetséges embereket, hogy tovább tudják vinni azt az elvet, ami az előirányzat.” (HK.1.1.07)

„Én a reformmal automat egyetértek, itt helyi szinten is, megyei szinten is, és ahogy vettem észre, ország szinten is. Akiket kilencvenben megválasztottunk, tizenkét év múlva is abszolút csak azok vannak, és falu szinten is így van. Egy kicsit meg kellene fiatalítani az RMDSZ-t, az öregebbeknek más a felfogásuk, és én úgy képelem, hogy a fiatalok is vannak olyanok, hogy helytálljanak.” (HK.2.1.12)

„A megreformálást én úgy értem, tehát olyan értelemben, hogy lehet, hogy a vezetés már ráült egy kicsit a székre, túl kényelmes nekik, és lehet, hogy személyi változtatás kellene.” (HK.3.1.17)

„Mindaddig, amíg nem keletkezik egy generációváltás, és azokat a rossz reflexeket a történelem, a kor nem tudja kiselejtezni, amivel a mai napig is rendelkeznek még a vezetőink, akkor ennek az a története, hogy a legjobb ember bekerül egy hatalmi pozícióba, és ha nem négy, akkor nyolc éven belül, akár a legtorzabb és a legelvakultabb emberré tud válni a hatalom gyakorlásának a hatására.” (HK.1.2.02)

Reform mint a helyi RMDSZ-ek újraszervezése és a tagsággal való kapcsolattartás folyamatosságának a biztosítása

A tagsággal való kapcsolattartás hiánya, valamint az, hogy az RMDSZ-szervezetek helyi szinten (a legtöbb kistelepülésen) gyengén működnek (vezetőség éppen van, de tagság nincs), és szükség lenne a kapcsolattartásra, visszacsatolásokra – nem a leggyakoribb észrevétel, ám egy jól kitapintható és körülhatárolható reformirányként fogalmazódik meg.²⁷ Ez a felvetés tehát összefüggésben van a helyi RMDSZ-szervezetek működésének

hiányolásával, és mind regionálisan, mind pedig településtípusok szerinti bontásban behatárolható. A helyi RMDSZ szervezeti élet hiányát elsősorban a székelyföldi falvak tisztségviselői tették szóvá, szemben azokkal a szórványtelepülésekkel, ahol a helyi RMDSZ-ek fennmaradása és működése magának a szórványhelyzetnek is köszönhető. Mindazonáltal adataink azt mutatják, mint már utaltunk rá, hogy a helyi RMDSZ-szervezetek megszűnésének, eljelentéktelenedésének az okai nemcsak abban keresendők, hogy a kapcsolattartás főleg a választások idejére korlátozódik, amikor a szavazótábort meg kell szólítani, hanem az érdektelenségben, az elmúlt évtized társadalmi-gazdasági folyamatainak a helyi közösségek életére történő kihatásaiban is. A növekvő gazdasági terhek, az elszegényedés negatív hatással van a közösségi/szervezeti életre, csakúgy, mint a jelentős mértékű elvándorlás a fiatalok, valamint az értelmiségiek köréből.

„Mi valahogy olyan helyzetben vagyunk, hogy mi el vagyunk felejtve. Valaki rólunk megfeledkezett. És azok az emberek, kik megfeledkeztek rólunk, azok meg kellene egy kicsit látogassanak, hogy nézzék meg, hogy mi a helyzet. Azok pedig az erdélyi magyarságnak az érdekképviselői.” (HK.1.1.09)

„A szavazás esetén szükség van a községre, ha infrastruktúra, akkor nem annyira van szükség. Úgyis itt a világvégén vagyunk, két megye ütközőjében és ez a látogatásokra is érvényes. Amikor kampányolnak, úgy az RMDSZ, mint a megyei tanács tisztségre, akkor sűrű a látogatás, miután sikerül a mandátumot megszerezni, még telefonon érdeklődnek, de a személyes megjelenés elég ritka.” (HK.1.1.08)

„Kérem szépen: a mai vezetésből [senki] ide el nem jött, tiszteletből, pedig hányszor átmentek itt. A székházunk ott van a főúton, hogy belépjen, hogy megkérdezze, jól van kollégák: mit csináltok, mi a gondotok? Senki minket meg nem kért. Néha eljöttek, mikor jött a választás, de a felső szervtől nem jött senki.” (HK.2.2.02)

„Azt hiszem, hogy az RMDSZ vezetőségének az a legnagyobb hibája, hogy elszakadt egy kicsit a pórnéptől. Tehát bizonyos fellegek feletti társasággá vált, aki egymaga határoz, hogy kell-e kormány szereplés, vagy nem kell kormány szereplés, vagy kell-e ez, vagy kell-e az anélkül, hogy kikérdené az alapszervezeteknek a véleményét.” (HK.2.1.18)

„Az RMDSZ politizálásnak csak akkor lenne igazi haszna, ha az RMDSZ a magas lóról leszállna. Tehát én azt kell mondjam, amit Keresztelő Szent János is, hogy ahhoz, hogy azok, akikért én dolgozom, fel tudjanak emelkedni, akkor nekem alá kell szálljak.” (HK.1.1.01).

„Az RMDSZ nagypolitizál. Nagypolitizál és csodálkozik, hogy kifut a választó alóla. A mai napig nem történt meg annak az elemzése, hogy az

RMDSZ-szavazók számának a csökkenését mi okozza. Ez kétségtelen, hogy érezhető.” (HK.2.3.02)

„Én nagyon szeretném kérni – az én magam módján 11 évi RMDSZ munka a hátam megett –, én nagyon ajánlom, én nagyon kérem a csúcsvezetést, jöjjön egy kicsit, hajoljon le hozzánk is. Kérdik az emberek: csak akkor jösztek, amikor szavazni kell? Tehát ez nagyon fontos. Ez megszívlelendő dolog –szerintem.” (HK.2.2.02)

Reform mint az érdekképviselet megszervezése a helyi önkormányzatokban, a helyi érdekek hatékony megjelenítése és következetes képviselete a nagypolitikában

Ez a reformirány²⁸ alapvetően az érdekképviseleti szintek (kis és nagy stratégiák) összekapcsolására, illetve ezzel összefüggésben az RMDSZ érdekképviselet hatékonyságára vonatkozik a helyi önkormányzatokban.²⁹ Ez a felvetés nagyon hangsúlyosan jelentkezik a Székelyföldön és a tömbmagyar kistelepüléseken, olyan értelmezésben, hogy a megkérdezettek hiányolják a helyi érdekek, jövőképek és modernizációs stratégiák RMDSZ szinten való megtervezését, regionális és helyi bontásban, ezek összehangolását és következetes képviseletét a nagypolitikában.

„Az RMDSZ, ha már politikai pártként működik, az RMDSZ katonáinak kellene parancsoljon, feladatokat kellene kitűzőn, kellene állandó jelleggel ellenőrizze, hogy a programját hogyan valósítja meg. Na, most ez nem történik meg. Egy picit gazdátlan ebekként kóválygunk ebben az önkormányzati munkában, és többnyire a saját elképzelésekre alapozunk. (...) Egy picit gazdátlan seregként küzdünk.” (HK.1.2.13)

„Azért kellene belsőleg megüjülni, hogy helyet kapjon benne mindenki, aki tevőlegesen az erdélyi magyarságban gondolkodik. Meg kell találni a formát belsőleg és jobban letapogatni, hogy mi az erdélyi magyarságnak az érdeke, mit tudom én, autonómiába gondolkozva, vagy státustörvénybe, meg ilyenek.” (HK.1.2.10)

„Ami az önkormányzatot illeti, legalábbis én a megyei tanácsról beszélek, ott az RMDSZ-akarát, ott meglepő, nem meglepő, de nem nagyon érvényesül. Nálunk végül is a tanácsban majdnem mindenki RMDSZ-es. Hogy mondjam: RMDSZ tanácskozások nincsenek. A testület soha össze nem ül külön az RMDSZ területi vezetésével. Soha együttesen egy álláspontot, egy stratégiát, hogy egy önkormányzati politikát próbálunk kialakítani, ilyen soha nem történt.” (HK:1.2.01)

„Az RMDSZ hangoztatja, hogy ő érdekvédelmi szervezet. Na, most ha valaki egy érdekvédelmi szervezet, akkor nemcsak az egyik felé képvisel valakit, hanem ugyanúgy tartja a kapcsolatot az egyszerű emberrel, aki rá szavazott. Tehát ez nem egy megengedett dolog, hogy

én csak képviselek valakit valaki előtt, de ugyanakkor nem kérdezem meg, hogy miben és hogyan képviseljem.” (HK.1.1.01)

„Én még nem hallottam, hogy komolyan gondolná valaki, néhány magánvéleményen kívül, hogy valaki elmondta volna, hogy eldöntöttük, hogy pályázunk, vagy pénzt szerzünk rá, szakértőkkel és szociológusokkal összehozunk egy társaságot, aki megtervezi a jövőképet a városnak. Csak érezzük, hogy hanyatlik a település. S ez azért van, mert annak, amit ma teszünk, nem igazán tudjuk a 10 évvel későbbi következményeit – de mindezeket valaki meg kell tervezze.” (HK.1.2.02)

Az érdekvényesítés megszervezésével és a jövőstratégiák megtervezésével kapcsolatban szükséges kitérni az autonómia kérdésének megítélésére. A beszélgetésekből az derül ki, hogy az autonómia kérdésköre tabutéma volt a kutatás időpontjában, a megkérdezetteknek több mint fele a kérdés kapcsán megkerülte a válaszadást.³⁰ Az érvényes válaszokat³¹ véve alapul közel egyharmaduk³² tért ki tételesen, és képviselte a közösségi autonómia szükségességét az RMDSZ politikájában, azt az álláspontot tehát, hogy a közösségi autonómia bár benne van az RMDSZ programjában, háttérbe szorult, és szükséges visszatérni az RMDSZ eredeti programjához³³. Hasonló arányt képvisel azok csoportja³⁴, akik szerint nem közösségi (etnikai), hanem inkább egy Erdély-szintű gazdasági autonómiában kellene gondolkodni. Az érvényes választ adók egy kisebb csoportja³⁵ csak úgy általában beszélt az autonómia szükségességéről anélkül, hogy állást foglalt volna valamilyen autonómiaforma mellett; kis arányban ugyan, de megfogalmazódik az az álláspont is, miszerint nem kell autonómiáról beszélni, még nem jött el annak az ideje³⁶. Fontos azonban hozzátenni, hogy a helyhatósági autonómia (decentralizáció) egyik legfontosabb prioritásként fogalmazódott meg a megkérdezettek túlnyomó többségének a részéről. A regionális megoszlásokat véve alapul azonban érdekes, hogy az említett autonómiaformákat illetően a válaszok megoszlanak. Elmondhatjuk, hogy minden régióban minden autonómiaformának vannak hívei (amellett tehát, hogy a helyi autonómiát mindenki fontosnak tartja). A közösségi autonómiának legtöbb híve a székelyföldi kisvárosokban van, míg a Partiumban inkább a gazdasági és az Erdély-szintű gazdasági autonómia felvetése a gyakoribb. Érdekes, hogy a falvakra (még a Székelyföldön is) jellemzőbb a gazdasági, Erdély-szintű autonómia említése, vagy az, hogy az autonómiáról csak úgy általában beszélnek, anélkül hogy ennek formáira kitérnének.

Reform mint vezetőcsere: „más vezetőkre lenne szükség”

Ezt az álláspontot a reformmal összefüggésben viszonylag kevesen fogalmazták meg, tehát abban a formában, hogy a jelenlegi RMDSZ vezető

elitjét szükséges lenne leváltani.³⁷ Érdekes azonban megjegyezni, hogy az egyértelmű állásfoglalás mellett jellemző egy közvetett megfogalmazási módja is a csúcsvezetés bírálatának, ami visszakapcsolható és összefüggésbe hozható a fiatalítás, frissítés – már felvázolt – igényével is. Itt olyan megfogalmazásokra utalunk, mint „egyes vezetők túlságosan megalkuvók”, „egyes vezetők túlságosan sok egyéni érdeket képviselnek” vagy, akár a státustörvény kapcsán a vezető elit egyik tagja nyilatkozatának bírálata (miszerint nincsen szüksége magyar igazolványra)³⁸. A vezetők leváltásának a sürgetése igen éles bírálata az RMDSZ jelenlegi irányvonalának, de azt is el kell mondani, hogy paradox módon ehhez az álláshoz leggyakrabban társul az az észrevétel is, hogy a jelenlegi vezetők leváltására gyakorlatilag nincs esély. A vezetők közvetett bírálata, illetve leváltásának sürgetése így inkább csupán „beszédesemény“, belső használatra való kibeszélés, amiről lehet beszélgetni, de megvalósítani aligha.

„Igenis szükség van reformra, mert az RMDSZ vezetői nem azt teszik, amit a nép akar, hanem ők sugallják, hogy mit kéne akarnia a népnek.” (HK.2.3.06)

„Az RMDSZ-t meg kell reformálni, mert így mindinkább olyan emberek fogják irányítani, olyanok, akik gazdasági pozícióba jutottak, a legnagyobb ellenségünkkel, a Nagy-Románia pártosokkal igen jó viszonyban vannak, és ez nem vezet a szervezet és a magyarság érdekeinek a célrajuttatására. Másfajta vezetőkre lenne szükség véleményem szerint.” (HK.1.2.11).

„Furának tartom azt is, ahogy, én láttam, ahogy Markó Béla úr a tévében Németh Zsolttól ezt a magyar igazolványt átvette. Én azt hittem, hogy repesni fog az örömtől. Nem ezt láttam az arcán. És ez már a második, mert a kedves udvarhelyi korifeus is azt mondta, hogy neki nincs szüksége, nem kell ez az igazolvány. Kérem: én nem ezt várom el a vidéki és az átlag magyar ember részéről, a fő magyarjainktól, hogy azt mondják, hogy nekik ez az igazolás nem szükséges.” (HK.2.2.07)

„Hogy más vezetésre lenne szükség, ez biztos, csak én azt szoktam mondani, hogy minden nép megérdemli a saját vezetőit. Úgyhogy mi szépen csendben ülünk és hallgassunk. Ennyik vagyunk. Ez termelődött ki belőlünk. Hiába verjük az asztalt, nem megy. Mert ha lett volna [ennek esélye], már rég kicserélődött volna.” (HK.1.2.02)

„Igen [másfajta vezetőkre lenne szükség], de ezt a vezetést leváltani nem lehet. Nem hiszek benne. Hiányzik az a karizmatikus személyiség, aki ennek az ódiúmat fel tudná vállalni.” (HK.1.2.03)

„Egyrészt én az igazi profi politikusokat a mérsékelt táborában látom. De érződik az, hogy 10 év után bizonyos pozíciókba bizonyos egyének érzik magukat bebetonozva, ez egy érdekklientúrát is kialakít,

ez érezhető magasabb és alacsonyabb városi szinten is, ami rendkívül kártékony lehet a közösség számára. Tehát valószínű, hogy eljött az ideje, sajna, hogy változás legyen, de sajnos ezt a változást megkérdőjelezi az, még egyszer mondom, hogy nem látok olyan karizmatikus egyéniségeket, akik nem ugyanolyan, hanem jobb hatékonysággal tudnák előrevinni az erdélyi magyarság ügyét.” (HK.2.3.10)

Reform mint általános (koncepcionális) újrafogalmazása az RMDSZ-nek

Az RMDSZ újragondolása, feladatainak újrafogalmazása mint igény, gyakorlatilag a fentebb bemutatott reformirányok összegzésekképpen is értelmezhető. Az újrafogalmazás igényét majdnem kizárólag a nagyvárosi értelmiségiek vetették fel.³⁹ Ez a csoport is egy nagyon kritikus véleményt jelenít meg az RMDSZ rovására, hasonlóan azokhoz, akik azt az álláspontot képviselik, hogy nem lehet, és nem is érdemes az RMDSZ-t megreformálni, ám ezektől abban tér el, hogy nem az RMDSZ megalakulásakor megfogalmazott elképzelések jelentik számukra a kérdéshez való viszonyulás kiindulópontját (tehát, hogy ezektől eltávolodott az RMDSZ), hanem a kilencvenes évek RMDSZ politizálásának egyfajta kritikai elemzése, az elmúlt tizenkét év tanulságainak konstruktív továbbgondolása.

„Úgy látom, hogy az RMDSZ-nek újra kell magát fogalmaznia. Ezt mindenképpen meg kell cselekednie. Az RMDSZ messze nem az, ami 1990-ben volt ... Hogyha körülöttünk minden változik, akkor nekünk is meg kell változni. Kérdés, hogy ezeket hogyan reagáljuk, tudatosítjuk-e, vagy nem, és megkeressük-e a szervezeti okát, vagy nem. Azt sem lehet elképzelni, hogy az RMDSZ döntéshozatala olyan kell legyen ma, amilyenek 1992-ben elképzelték, akik Brassóban elfogadták az alapszabályt.” (HK.4.3.03)

„A megreformálás, a felső vezetés, demokratikussága, a vezetőcsere – igen, persze szükséges. Én magam is vallom, hogy szükséges ez a váltás, nem azért csak, hogy váltsunk, hanem olyan váltásra van szükség, hogy valaki kínáljon fel egy alternatívát, egy másfajta gondolkodást, egy dinamikusabbat talán, de valamilyen alternatívát.” (HK.2.3.09)

„Az RMDSZ 10 éves. Szerintem minden szervezet reformálásra szorul. A megújulásban lehet állandóság, de koncepcióban kellene megújuljon az RMDSZ.” (HK.3.2.03)

Érdekes és tanulságos eredménye a kutatásnak, hogy bár a megkérdezettek nagyobb része, mint fentebb felvázoltuk, a reformpártiak körébe sorolható, a reform kérdésére kitérve a Reform Tömörülést, mint a reformot leginkább szorgalmazó és megjeleníteni igyekvő platformot, a megkérdezetteknek majdnem fele⁴⁰ nem is említette. Az RT-vel kapcsolatos vélemé-

nyek három csoportba sorolhatók: RT-szimpatizánsok⁴¹, RT-bírálok⁴² és az RT-t az RMDSZ belső ellenzékeként többé-kevésbé ismerők/tudomásul vevők (jobbára hallomásból ismerik, de nem értékelték⁴³). Érdekes azonban az RT-hez való viszonyulást, értékelést a személyi adatok függvényében kielemezni. Az RT-szimpatizánsokról adataink tükrében egyértelműen csak az mondható el, hogy inkább középkorúak és kisvárosiak. A kritikus „tábor” azonban ennél jobban körülírható: az RT-vel kevésbé szimpatizálnak az idősebbek, a falvakon élők és a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők. Az is meglepő, hogy a legfiatalabb generáció sem nevezhető egyértelműen RT-pártinak. További érdekességet mutat, ha az „RT-pártiságot” a politikai életutak tükrében, a 1989 előtti, illetve utáni politikai életutak viszonylatában elemezzük. Ha az 1989 előtti „ellenzéki” csoportnak (tehát azoknak, akik valamilyen szinten vállalták a szembenállást a kommunista hatalommal) az RT-hez való viszonyulását vizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy többségükben nem azonosulnak az RT-vel, bár mindannyian reformpártiak. Idetartozik még, hogy azok is inkább negatívan vélekednek az RT-ről, akik viszont 1989 előtt funkciójuknál fogva – meggyőződésből vagy kényszerből – párttagok voltak. 1989 utáni politikai és közéleti életutakat követve adataink azt mutatják, hogy azok, akik az RMDSZ vagy a MADISZ alapító tagjai voltak, azok is megosztottak az RT-hez való viszonyulásuk mentén: tehát körülbelül ugyanannyian RT-pártiak, mint RT-bírálok. Azonban azok körében, akik a kilencvenes évek során kapcsolódtak a közéletbe, úgymond együtt nőttek fel az RT-vel, azoknak is csupán egy szűkebb csoportja nevezhető RT-pártinak; többségük az RT kapcsán kijelentőmódosan fogalmaz: „az RT bírálni szokta Markóékat.”

Ami az RT vonatkozásában egyértelműen kijelenthető, az, hogy az egyetlen jól ismert platform és a köztudatban az RMDSZ belső ellenzéke. Ezt az ellenzéki szerepet valamelyest el is várják tőle, de ez az elvárás egyúttal be is határolja ennek a platformnak a mozgásterét (a belső ellenzék funkciója, nem több). Paradox módon tehát belső ellenzékként éppen azt az RMDSZ struktúrát legitimálja, amelynek megreformálásáért létrejött. Tehát a belső szervezeti demokrácia látszatát fenntartja, ebből táplálkozik az ún. mérsékelt-radikális törésvonal séma, ami használható az általános politikai diskurzusokban, és megteremti a belső problémák, feszültségek, nézetkülönbségek kibeszélésének egy minimális keretét.

„Egy markáns platform ez a Reform Tömörülés, ez elég erőteljes, és sokszor elég komoly igazságokat mond ki, és mindenképpen legitim az, hogy ezeket elmondja. És ahhoz elég okosak ők is, hogy nem viszik, nem feszítik odáig a dolgokat, hogy az RMDSZ-en belül szakadás történjen. Ameddig ez így lesz, addig természetesen van létjogosultsága minden-

féle platformnak, mindenféle gondolatnak, amíg az egységet nem veszélyezteti.” (HK.3.3.03)

„Belső ellenzék mindig kell, akármilyen pártnál. Ugyebár a belső ellenzék az, aki még egy kicsit meghúzza a könyökét a hatalmon levőknek, hogy vigyázzatok, mert itt tévedés van, vagy itt másképp is lehet ezt csinálni, csak legyenek elég bölcsek, hogy addig vigyék, hogy szakadáshoz ne jusson a dolog, vagy ha már mégis szakadáshoz jut a dolog, akkor legyen egy haszon.” (HK.4.1.05)

„Kíváncsi vagyok, hogy fog elsülni az egyházi ingatlanok ügye. Itt is biztos, valami kompromisszum volt [a kormánypárt és az RMDSZ között], csak ezt nem hozzák nyilvánosságra. De muszáj volt lépni. Valahol valamit engedett az RMDSZ-vezetés, mivel az RT és Tökések ezt szorongatják. Markóékból kipréselték, hogy ez kell.” (HK.3.2.08)

„100 emberből 10, aki a reformistákkal tart. Legjobban azt érzékeljük, ennek a reformtörekvésnek, hogy valahol nincs ideje még: nem nő a párt. Ugye, most már reformálunk, ugye, közel 5–6 éve már megjelentek a reformtömörülések, nem beszélve a másik szárnyról, a még reformosabb udvarhelyi szárnyról, székelyföldiekről, de nem nő! Hát Uram! Ha valami jó, akkor azt jelenti: egyik évben vagyunk 10-en, aztán 20-an, aztán 5 év után már, amióta vannak ezek, azóta már tulajdonképpen legalább fele-fele arányban kéne lenni. De még mindig az a kis arány, mindig ugyanazok a személyek, alig látok új arcokat, akik a reformtömörülést átveszik.” (HK.3.1.02)

„Igen, meg kell reformálni ezt az RMDSZ-t. De a jelenlegi RT nem olyan személyekből tevődik össze, akik erre alkalmasak. Mert én is támogatnám, és nemcsak én, nagyon sokan vagyunk, akik ettől a politikától eltávolodtunk, akik kiléptünk, és nem annyira implicáljuk magunkat. Szükség van a reformra, de nem azokkal a politikusokkal, akik most a második vonalban vannak. A helyi RT-seket nagyon jól ismerem, ezek az emberek nem arra valók, hogy az RMDSZ-t megreformálják.” (HK.1.2.07)

A reformpártiság kapcsán a fentebb elmondottak, a bemutatott reformirányok, a beszélgetésekből bevágott idézetek jól szemléltetik, hogy a megkérdezettek körében a „radikális” álláspont nem ugyanaz, mint a reformpártiság, és az ún. mérsékelt álláspont nem jelenti egyértelműen a reformoktól való elzárkózást. Ez újólag megerősíti, hogy az elterjedt radikális–mérsékelt törésvonal a reformpártiság mentén sem mutatható ki, és főként nem általánosítható.

A beszélgetésekből és a bemutatott összefüggésekből az a következtetés vonható le, hogy bármennyire is kívánatos volna a kisebbségi politikai élet valós demokratizmusa, dinamizmusa és mobilizmusa, a jelenlegi plurális-

nak nevezett politikai szintér nem alternatívákat jelenít meg, hanem a létező stuktúrát, mint egyetlen lehetséges alternatívát. A kisebbségi politizálás egyik paradoxona érhető tetten itt: ha van markáns alternatíva, saját arcéllel, háttérrel és szavazóbázissal, akkor az értelemszerűen kézbe kívánja venni a szervezet irányítását, és hatalmat akar, a jelenlegitől eltérő irányvonalat kíván megjeleníteni, ez pedig egyértelműen a szakadás veszélyét hordozza magában, amit a kisebbségi helyzet nem enged meg, hiszen az egységes kisebbségi parlamenti képviselő elvesztésének veszélyével is jár. A bemutatott reformirányok azonban – a kilencvenes évek tapasztalataival – többféle értéket, helyi/regionális érdeket jelenítenek meg a közgondolkodás palettáján, amelyek a belső politikai differenciálódás premisszáiként definiálhatók.

Makkai Sándor 1937-ben írta a *Nem lehetben*: „Tény az, hogy semmiféle kisebbségi közösségben a nemzeti élet igazi teljessége nem élhető. Ennek nemcsak *külső* akadályai vannak, hanem *belső*k is: a kisebbség lelkületében lassanként előálló kényszerű torzulások és elszűkülések. Az a tény, hogy az illető országok közügyeiből a kisebbség kiszorítottatik, önmagában véve talán nem jelentene veszteséget, de ennek szükségszerű következménye lesz az, hogy a maga életének közügye elszűkül, saját belső társadalmában keletkeznek, önhibáján kívül, lekicsinyített szempontok és kicsinyes érdekelentétek. Az összeszorított élet fülledtségében az ítélezési és értékelési szempontok lassan eltörpülnek. A törpeség átkai: személyi, családi és csoportarcok, mindennapi kínzó életgondok, az élet kiélhetésének egyre reménytelenebbé váló útjai a természeti törvény erejével hozzák létre szellemi analógiáját valamely fontos testi szervünk elsorvadásának. Ezzel jár együtt saját gondolatainknak, érdekeinknek túlbecsülése is. Ez ellen a halálos betegség ellen küzdeni, valljuk meg, csak olyan etnikai elszántsággal lehet, melynek nagyszerű példáit szolgáltatják ugyan a magyar kisebbségek egyes egyéniségei, sokszor a nép egésze is, de az emberi világ szomorú valóságában ennek az *állandóságáról* beszélni naiv optimizmus lenne.”⁴⁴ Evidencia: örökölt dilemmáink lényegét tartalmazza Makkai írása. Ezek a legújabb kori kihívásokkal terhelve, továbbra is – mint kutatásunk eredményei bizonyítják – egyértelműen behatárolják az erdélyi magyar közgondolkodást. A dilemmás kisebbségi léthelyzet újratermelődése a 21. század fordulóján jelzi: bár a kilencvenes évek számos pozitív változást hoztak a kisebbségi társadalomban (is), a romániai magyar kisebbség helyzetének rendezésében érdemi előrelépés nem történt.

A magyar kisebbség helyzetének érdemi rendezése Romániában felveti a sokat idézett/emlegetett közösségi „integrációs” kérdéseket (a román társadalomba, a magyar nemzethez, Európához)⁴⁵. De felveti mindenekelőtt

az erdélyi magyar közgondolkodás belső reformját, a kisebbségi lét szellemi, eszmetörténeti hagyatékának és a kilencvenes évek tanulságainak kritikai vitáját, valamint ennek remélt hozadékaként az erdélyi magyar érdekképviselet újrafogalmazását – „sokféle színeinek” valós integrációját.

Módszertani összegzés

Az elemzés alapjául szolgáló mélyinterjú vizsgálatot a TREND Társadalomkutató Műhely készítette 2002. február–áprilisban. Ebben az időszakban összesen 137 egy-másfél órás beszélgetés készült Erdély 10 megyéjének 85 településén, magyar nemzetiségű helyi önkormányzati tisztviselőkkel (65 helyi tanácsos – 47,4%, 22 megyei tanácsos – 16,1%, 32 polgármester – 23,4%, 18 alpolgármester – 13,1%).

A mintaalakítás alapvető szempontja egy reprezentatív településminta volt. A kiválasztott településminta követi az erdélyi magyarság statisztikai megoszlását településtípus és történelmi régiók szerint (az 1992-es népszámlálási adatokat vettük alapul). Ugyanakkor az interjúalanyok kiválasztásánál figyelembe vettük a 2000-es helyhatósági választások eredményeit is. A települések 32%-ának esetében (a városokban) több interjú is készült ugyanabban a helységben. A településeken belül az interjúalanyokat úgy választottuk ki, hogy minél többféle tisztséget betöltő személy legyen közöttük: polgármester, alpolgármester, megyei és helyi tanácsos.

A megkérdezettek (interjúalanyok) megoszlása régiónként: Székelyföld 39 (28,5%), Partium 43 (31,4%), Belső-Erdély 43 (31,4%), Dél-Erdély és a Bánság 12 (8,8%), településtípus szerint pedig: falu 13 (9,5%), községközpont 60 (43,8%), kisváros 33 (24,1%), nagyváros 31 (22,6%).

Az interjúalanyok közül 125 (91,2%) férfi, 12 (8,8%) nő. Alapfokú végzettségű 7 (5,1%), középfokú végzettségű 39 (28,5%), felsőfokú iskolai végzettségű pedig 89 (65,0%), (2 nem válaszolt – 1,5%). A megkérdezettek átlagéletkora 48 év, korcsoportok szerinti megoszlás: 35 év alatti 15 (10,9%), 36–55 év közötti 81 (59,1%), 55 év fölötti 32 (23,4%), (9 nem válaszolt – 6,6%).

Aszerint, hogy milyen párt színeiben jutottak be a helyi önkormányzatokba, a megkérdezettek megoszlása a következő: RMDSZ 128 (93,4%), független 7 (5,1%), más pártok 2 (1,5%).

Az interjúzás során a félig strukturált interjúzási technikát alkalmaztuk. Ez azt jelenti, hogy a kérdező ismerteti az interjúvezetőben megadott témákat, amelyekről a megkérdezett szabadon, a saját értelmezése és gondolatfűzése szerint beszél, a kérdező csak a témakörök kijelölésével és azok követésével befolyásolja az interjú menetét. Ezzel függ össze, hogy a különböző kérdésekre adott válaszok bemutatásánál eltérőek a viszonyítási esetszámok (N), hiszen a megkérdezettek különféle megközelítések mentén

beszéltek a témákról, a feldolgozás során a válaszok nem mindig voltak egyértelműen besorolhatók egyik vagy másik kategóriába.

Az elkészült kutatási anyagot tartalomelemzéssel dolgoztuk fel. Minden interjú esetében az érvényes válaszok alapján kitöltöttünk egy-egy kódlapot, amelyek alapján adatbázis készült. Ennek számítógépes feldolgozása lehetővé tette, hogy statisztikailag is kielemezhető legyen az érvényes válaszok gyakorisága, követhető és ellenőrizhető legyen ezeknek régiók és egyéb személyi változók szerinti megoszlása.

A kutatás teljes dokumentációja a TREND Társadalomkutató Műhely könyvtárában megtalálható.

Jegyzetek

¹ Romániai Magyar Szó, 1991. május 29.

² RMDSZ Kongresszus, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács megalakulása stb.

³ Újabbán „baloldal” és „jobboldal”.

⁴ Esetszám: 113, 82,4%, N=137.

⁵ A megkérdezett önkormányzati tisztségviselők közül 13-an (9,4%, N=137) sorolták be magukat a mérsékelték, 11-en (8,0%, N=137) pedig a radikálisok közé.

⁶ Nevezetesen, hogy ezt a sémát „mások találták ki ránk”, illetve ezeknek a kategóriának a különféle értelmezései („mi az, hogy mérsékelt? mi az, hogy radikális?”), csakúgy, mint az az észrevétel, hogy ez a törésvonal – ha létezik is –, csupán személyekhez kötött.

⁷ Erre már a kilencvenes évek során készült empirikus felmérések utalnak. Vö. Sorbán Angella: Adalékok az erdélyi magyarság közéleti és politikai értékrendjéhez. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999. 294–319.

⁸ Az esetszámok változóak a különféle kérdésekkel kapcsolatban, ezekre az adott témakörök tárgyalásánál külön kitérünk. A tájékozatlanságot azonban nagyon jól szemléltetik a belső választásokra vonatkozó adatok, amelyek felmérésünk időpontját követően zajlottak le. A megkérdezettek fele (53,3%) egyáltalán nem szólt hozzá ehhez a problémához. 19,7% tartotta fontosnak a belső választások megtartását, 10,2% előválasztásnak értelmezte, 7,3% nem adott egyértelmű választ, 6,6% nem értette a kérdést, 2,9% pedig azt az álláspontot képviselte, hogy nincs szükség belső választásokra (N=137).

⁹ Vö. Sorbán Angella-Nagy Kata: Merre haladt a romániai magyar társadalom az elmúlt tizenkét évben. *Magyar Kisebbség* 2003/1.

¹⁰ Vö. Sorbán Angella-Nagy Kata: Együtt? Egyén mellett? Beszélgetések a román-magyar viszonyról 2002-ben. *Romániai Magyar Évkönyv* 2003.

¹¹ Esetszám: 65, 47,4%, N=137.

¹² Esetszám: 37, 27,0%, N=137.

¹³ Esetszám: 35, 25,5%, N=137.

¹⁴ Esetszám: 58, 42,3%, N=137.

15 Esetszám: 49, 35,8%, N=137.

16 A fennmaradó rész nem adott egyértelmű választ, esetszám: 30, 21,8%, N=137.

17 Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Pro-Print, Csikszereda, 1998. 82–83.

18 Újabb Reform Mozgalom.

19 Esetszám: 36, 26,3%, N=137.

20 Esetszám: 3, 2,2%, N=137.

21 Esetszám: 67, 49,0%, N=137

22 Esetszám: 46, 68,6%, N=67.

23 Esetszám: 21, 31,3%, N=67.

24 Esetszám: 31, 22,6%, N=137.

25 Az érvényes válaszok száma 106. Ebből 20-an (18,9%) azt az álláspontot képviselték, hogy az RMDSZ folyamatosan megújul, 15-en (14, 2%) a reformot csak úgy általában képviselték, a „miben” kérdésre nem tértek ki, 71-en jelöltek meg valamilyen reformirányt. Ez valamivel több, mint azok száma, akik a reform fontossága mellett voksoltak (67). Ez abból adódik, hogy előfordult – 4 esetben –, hogy a megkérdezett azt az álláspontot képviselte, hogy nem szükséges az RMDSZ-t megreformálni, ám a későbbiekben mégis megfogalmazott valamilyen területet, ahol van „javítanivaló” az RMDSZ tevékenységében.

26 Esetszám: 29, 40,8%, N=71.

27 Esetszám: 10, 14,0%, N=71.

28 Esetszám: 7, 9,8%, N=71.

29 Az önkormányzatiság problémája külön fejezet tárgyát képezi.

30 Esetszám: 77, 56,2%, N=137.

31 Esetszám: 60, 43,8%, N=137.

32 Esetszám: 19, 31,6%, N=60.

33 Hozzá kell tenni azonban, hogy ez egy igen markáns álláspontként jelenik meg a beszélgetések tükrében.

34 Esetszám: 21, 35,0%, N=60.

35 Esetszám: 13, 21,6%, N=60.

36 Esetszám: 7, 11,6%, N=60.

37 Esetszám: 8, 11,2%, N=71.

38 Esetszám: 8, 11,2%, N=71.

39 Esetszám: 9, 12,6%, N=71.

40 Esetszám: 62, 45,3%, N=137.

41 Esetszám: 22, 16,1%, N=137.

42 Esetszám: 30, 21,9%, N=137.

43 Esetszám: 23, 16,7%, N=137.

44 Makkai Sándor: Nem lehet. In: Cseke Péter–Molnár Gusztáv (szerk.): *Nem lehet*, Budapest, 1989.

45 Vö. Salat Levente: Javaslat a romániai magyar társadalom intézményes keretének megreformálására. *Magyar Kisebbség* 2002/1.